

INSTITUȚIA MOȘTENIRII ÎN ROMÂNIA DE LA PRIMELE FORME DE DREPT ȘI PERSPECTIVE ALE EVOLUȚIILOR VIITOARE

Liviu Viorel CONSTANTIN

Doctorand în Drept, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, 2017;
Studii aprofundate în Drept Internațional Public, Universitatea București, 2014;
Licențiat al Facultății de Drept, Universitatea București, 2014;
Licențiat al Facultății de Istorie, Universitatea București, 1998.

Abstract

The legal institution of the inheritance is closely related to the emergence and development of the family as a subject of law and tries from the dawn of the history of mankind to solve the problem of transferring the assets from deceased to descendants so that a fair balance is maintained between the part due to the family and the part on which the deceased is free to share it as he pleases.

Keywords: *Inheritance, institution, modernization, civil code.*

I. Evoluția statului și instituțiilor de drept pe teritoriul României cunoaște o mulțime de forme pe parcursul istoriei sale. Studiile de istorie a dreptului românesc acoperă o perioadă de peste două mii de ani, de la primele texte scrise în antichitate până la legislația actuală.

Există o gamă largă de factori interni și externi care au determinat o evoluție lentă și sinuoasă a statului și instituțiilor juridice. Schimbarea autorităților prin anexări teritoriale succesive, apariția și dispariția formațiunilor statale, crearea statelor române și politica de unificare a acestora, nașterea elitelor politice moderne și importul juridic, reșezarea mentalităților și reziliența dovedită de elita politică conducătoare, au colorat un tablou unui organism viu, în continuă schimbare de-a lungul generațiilor.

Istoria spațiului românesc se suprapune peste cea europeană, cu particularitatea apartenenței mixte la arealului balcanic și la cel răsăritean. Fără a fi implicat în marile evenimente care au schimbat evoluția cursului istoric în alte zone europene, precum războaie, revoluții, cuceriri urmate de devastări totală, transformările politice, economice, religioase din aceste zone și-au găsit aici reflectarea, chiar dacă unele dintre ele după mulți ani distanță.

Identificăm, astfel, ca factori ai schimbării, influențele străine aduse de invazii, urmate fie de anexări care au durat zeci de ani, fie ocupații vremelnice, precum

cele marile migrații ale popoarelor de la începutul epocii medievale. Aceste importuri forțate de civilizație și comportament au lăsat urmele în evoluția istorică acestui teritoriu.

Aflată la limita zonelor de confluență a imperiilor vecine și având un rol de stat tampon, decalajele apărute au fost corectate mai târziu cu eforturi intense, de clasa politică naționalistă care s-a născut în secolul XIX și care a creat atât un stat modern și unit, cât și instituțiile sale în mai puțin de o sută de ani.

Trebuie remarcat că, deși evoluția firească și democrată a fost oprită brutal de cinci decenii de dictatură la mijlocul secolului trecut, soliditatea unor instituții, precum cele de drept civil, a permis reluarea rapidă a cursului vieții democratice și revenirea la cursul firesc de dezvoltare a societății.

II. Odată cu evoluția societății omenești de la prima formă de organizare cunoscută, tribul - apărut odată cu ocuparea și stabilirea într-un teritoriu prin sedentarizare, urmare a practicării agriculturii, pescuitului și vânătorii - a început și circulația persoanelor în scopul negoțului, care a favorizat schimbul de idei și copierea modelelor din societățile învecinate mai evolute. Deși au descoperit multe idei originale de organizare a societății, acestea nu s-au impus și nu s-au păstrat datorită invaziilor și cuceririlor impuse de statele mai puternice, majoritatea acestora rămâne necunoscută, de exemplu formele de organizare a statului geto-dac, reflectat prin textele juridice ale acestora.

Drumul de cutumă la legislația modernă codificată a fost unul dificil pe care puține popoare au reușit să-l parcurgă, nemaivorbind de formațiuni statale viabile. De aici și sinteza elementelor de origine diferită din care s-au alcătuit instituțiile juridice în dreptul românesc, peste care, de cele mai multe ori s-au suprapus un transplanturi juridice forțate fie prin cuceriri, fie prin dizolvare lentă și treptată.

Remarcăm mai multe valuri de aculturații succesive¹:

- Aculturația juridică romană - impusă forțat ca urmare a cuceririi și a transferului de populație din imperiu, a constat într-un import juridic total asupra populației dacice, care nu și-a abandonat propriul drept cutumiar, din amestecul cărora, va lua naștere dreptul medieval românesc;

- Aculturația juridică bizantină - difuzată mai lent, cu precădere pe filiera bisericii ortodoxe sub forma pravilelor în limba slavonă care s-a impus peste formula existentă a dreptului exprimat prin *Legea Țării*;

- Aculturația juridică europeană - adusă direct din dreptul francez și belgian impus cu forța de pașoptiști, tinerii din elita nobiliară care au studiat în capitalele vest europene și care au grăbit modernizarea societății în secolul XIX;

¹ Manuel Guțan, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2017, p. 4.

- Aculturația juridică sovietică - forțată prin ocuparea de către armata sovietică și impunerea sistem politic și economic comunist în lipsa specialiștilor autohtoni și a unei elite intelectuale de expresie cel puțin socialistă².

Nu în ultimul rând, trebuie să precizăm că o ultimă aculturație are loc în prezent ca urmare a aderării statului român la structurile euro-atlantice și este ulterioară perioadei de tranziție în care instituțiile juridice interbelice au fost recuperate fără a fi fost niciodată abandonate, cel mai potrivit exemplu al continuității fiind retrocedarea proprietăților prin revenirea, inclusiv prin măsuri compensatorii, la situația de dinaintea instaurării dictaturii comuniste din 1944.

Asemănător acestui exemplu de continuitate instituțională cu perioada interbelică este și moștenirea, care s-a păstrat și transmis în pofida schimbărilor din perioada comunistă și a formulelor marxist-leniniste rigurose impuse de regimul opresiv.

III. Pornind pe filonul istoric din antichitate, constatăm trecerea de la moștenirea în interiorul mării familii tribale la moștenirea patrimoniului în interiorul familiei monogame, formată din cei doi părinți naturali și descendenții lor.

Cucerirea romană și particularitățile dreptului imperial au fost aplicate și provinciei Dacia, locuitorii beneficiind de el în funcție de statutul lor. Ca și în restul imperiului, a existat un paralelism al utilizării unor sisteme de drept diferite, cel al cetățenilor romani și cel al peregrinilor daci care utilizau separat dreptul oficial în raport cu romanii și dreptul cutumiar propriu în relațiile dintre ei.

În principiu, succesiunea se făcea fie *ab intestat*, fie testamentar, peregrinii nu puteau moșteni un cetățean roman, *factio testamaneti* pasiva interzicând explicit acest lucru împreună cu *ius commercium*, totuși, pe cale de excepție, acest lucru a fost posibil. În cazul populației dacice a funcționat formula orală a testamentului existentă și în evul mediu „lăsarea cu limbă de moarte”³.

Epoca medievală timpurie va aduce cu sine modificări ce țin de dispariția autorității statale pentru aproximativ un mileniu, perioadă considerabilă de timp în care teritoriul fostei provincii romane și al cel locuit de dacia liberi a fost disputat de aproape toate valurile migratorii ale timpului.

Prezența apropiată a fostei metropole, care a ținut frontiera dunăreană până la apariția slavilor și stabilirea bulgarilor în spațiul periferic bizantin, a favorizat existența rurală a unei populații care și-a păstrat un sistem juridic derivat din dreptul roman și pe care l-a integrat cu reguli din dreptul dacic, sinteză uimitoare din care va lua naștere Legea Țării, principalul instrument de drept folosit în mod

² *Ibidem*, p. 6.

³ Cristinel Murzea, Roxana Matefi, *Evoluția statului și dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2015, p. 24.

unitar în teritoriile române, cunoscut cu precădere sub denumirea de *Ius Valachicum*, din care a derivat ulterior Legea sau obiceiul Pământului în evul mediu târziu.

În materia dreptului succesoral, pe principiul obștei preluat de la slavi, s-a respectat vocația egală a tuturor urmașilor legitimi la moșia comună a familiei, cu mențiunea reducerii zestrei pentru fetele măritate. Legat de moștenirea casei părintești, a existat excepția potrivit căreia de privilegiul ultimogeniturii beneficia numai ultimul bărbat născut în familie⁴.

În conformitate cu Legea Țării mai sus amintită, moștenirea se realiza pe cale legală, ab intestat și testamentară. Prima formă de succesiune permitea doar transmiterea de jure a patrimoniului părintelui decedat către familia sa, pe când cea de-a doua, apărută mai târziu, în secolul XV, a permis, utilizându-se formula 'cu limbă de moarte', ca titularii de avere să dispună de împărțirea acesteia după moarte conform propriei voințe.

Legal și în lipsa testamentului, succesorii veneau la moștenire în virtutea legii, pe clase succesoriale în ordinea descendenților, ascendenților, colateralilor privilegiați sau ordinari, clasele mai apropiate excluzând pe cele mai îndepărtate, atât pe capete cât și pe tulpină.

La început a existat o egalitate a tuturor descendenților indiferent de legitimitate sau adopție cât și pe sexe, care a fost înlăturată ulterior pe baza privilegiului masculinității și al faptului că fetele primeau o zestre constând în bunuri și bani. De asemenea, s-a păstrat și dreptul de proprietate asupra casei părintești a ultimogeniturii, cu condiția ca acesta să participe la construirea caselor fraților săi⁵.

Mai trebuie menționat și obiceiul retractului succesoral, prădalica, respectiv al revenirii în proprietatea domnului a beneficiilor donate de către acesta vasalilor săi pentru servicii prestate în situația decesului fără descendenți direcți, această cutumă fiind abandonată fie prin menționarea expresă în actul de donație, fie prin transmiterea prin testament urmașilor.

Moștenirea de la mamă aparținea tuturor copiilor biologici, pe când cei vitregi aveau parte doar de moștenirea de la părintele biologic. A existat de la început și o cotă parte rezervată soțului supraviețuitor în raport cu urmașii, abia în cazul vacanței succesoriale moștenirea revenind domniei.

S-a mai născut tot acum și obligația achitării datoriilor defunctului de către moștenitorul care accepta succesiunea, împreună cu posibilitatea lepădării, refuzului acesteia, rămânerea sau ieșirea din indiviziune pe calea amabilă sau judiciară.

Succesiunea testamentară a fost și ea utilizată, cu deosebirea că puteau fi testate doar bunurile dobândite în timpul vieții, cele moștenite fiind rezervate numai rudelor sale, iar țărani aserviți puteau dispune doar testarea bunurilor proprii și a inventarului agricol.

⁴ Manuel Guțan, *Istoria dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2017, p. 40.

⁵ *Ibidem*, p. 106.

Specific perioadei istorice respective a fost faptul că a apărut substituția fideicomisară prin care moștenitorul instituit era obligat să rețină bunurile primite până la moartea sa când acesta trebuia să le predea unei terțe persoane prestabilită, numită substituit, stabilind devoluțiunea succesorală pentru mai multe generații⁶.

Situația din Transilvania a diferit destul de mult în epoca medievală datorită statutului special la acestui stat și al regimului națiunilor privilegiate, fiind altfel aplicat în epoca regalității maghiare față de epoca principatului autonom, atât celor trei națiuni privilegiate cât și populației românești.

Statutul persoanelor specific feudalismului a fost aplicat diferit aici față de statele din exteriorul arcului carpatic, Muntenia și Moldova.

Bunurile defunctului supuse moștenirii au variat de la bun început în funcție de originea acestora, moștenită, donative și achiziționate, regulile devoluțiunii succesoriale variind de la nobili, la orășeni, țărani și clerici⁷.

În cazul nobilimii a primat interesul conservării averii în familie, fiind chemați la moștenire băieții, fetele primind o cotă fixă de 1/4 plătită în bani. Bunurile de baștină se moșteneau prin succesiune legală, bunurile donative doar pentru plata obligațiilor. Fetele puteau veni la succesiune doar prin transformarea juridică în băieți, praefectio sau prin donații exprese. La fel se putea veni în mod egal la succesiune dacă bunurile nu fuseseră stipulate în testament. Exista și o cotă parte rezervată soției supraviețuitoare, dotalium, pentru îndeplinirea îndatoririlor conjugale, împreună cu dreptul asupra zestrei și a bunurilor primite la nuntă.

Pentru orășeni, bunurile se moșteneau egal de toți succesorii, fete și băieți asemănător fiind stipulat și pentru țărani liberi și iobagi, cu diferența că cei din urmă, în lipsa urmașilor, puteau dispune prin testament asupra bunurilor mobile și a jumătate din bunurile imobile achiziționate, cealaltă jumătate a acestor bunuri împreună cu bunurile imobile de baștină revenind stăpânului feudal⁸.

Epoca fanariotă în principatele rămase sub suveranitatea otomană, Muntenia și Moldova, a adus începutul codificării moderne a vechilor norme medievale precum și la aplicarea unor noi principii de inspirație apuseană.

Succesiunea legală sau testamentară se deschidea în momentul decesului și doar în favoarea persoanelor considerate demne. Clasele de moștenitori legali, ascendenți, descendenți și colaterali puteau refuza sau accepta moștenirea cu beneficiu de inventar⁹.

Ambele sexe aveau drepturi egale la moștenire, dar se aplica și principiu masculinității, legiuirea Ipsilanti, 1780, și Caragea, 1818, în Muntenia permițând

⁶ *Ibidem*, p. 107.

⁷ *Ibidem*, p. 130.

⁸ *Ibidem*, p. 131.

⁹ *Ibidem*, p. 158.

doar băieților moștenirea căminului părintesc și obligația despăgubirii în bani a fetelor, copiii naturali venind la succesiune egali cu cei legitimi sau numai a mamei, precum în legiuirea Calimach, 1817, Moldova.

O atenție specială a fost acordată și soțului supraviețuitor, care primea moștenirea întreagă dacă nu existau alți urmași sau o cotă egală cu a unui copil comun, în cazul existenței unor alți copii, dintr-o căsătorie anterioară, cota primită varia între 1/6 și 1/3, însă o treime din masa succesorală avea ca destinație acoperirea cheltuielilor de înmormântare și pe cele de pomenire, trimeria.

Dreptul de a testa și dezmoșteni era limitat de rezerva legală recunoscută copiilor și ascendenților. În lipsa descendenților direcți, pentru a fi evitată situația în care moștenirea încălca solidaritatea familială, se obișnuia adoptarea urmașilor și crearea astfel a unor moștenitori membri ai familiei respective.

Epoca absolutismului luminat în Transilvania a coincis cu apartenența regiunii la monarhia habsburgică și cu reformele care au schimbat statutul iobagilor. În materia succesiunilor s-au păstrat, ca și în privința celorlalte instituții de drept civil, vechile norme cutumiare ale fiecărei etnii din epoca anterioară. Țăranii iobagi au primit dreptul de a dispune de bunurile proprii prin acte între vii cât și după moarte prin aceleași forme valabile pentru țăranii liberi¹⁰.

Astfel se prezenta succint situația la anul 1821, ales arbitrar ca bornă a începutului modernizării și trecerii de la feudalism la regimul liberal de după Revoluția Franceză.

Secolul XIX a adus cu sine noi momente de confruntare între cele trei mari puteri care se confruntau la gurile Dunării, Austria, Rusia și Turcia, dar și un deznodământ fericit în privința apariției unui nou stat în acest areal, România, provenit din unirea celor două principate și adoptarea numelui noului stat la 1862.

Din punct de vedere politic în acest secol, Turcia și-a continuat declinul ajungând să dispară aproape în întregime din peisajul balcanic la 1918, Austria nu a mai avut același suflu expansionist precum cel din secolul XVIII, în timp ce Rusia a avut un cuvânt major și determinant legat, cu precădere, de protejarea religiei comune greco-ortodoxă cu populațiile balcanice.

Dacă la început Rusia a fost privită cu entuziasm pornind de la comuniunea religioasă, datorită numeroaselor ocupații militare exprimate și abuzuri, spre mijlocul secolului al XIX-lea a fost necesară intervenția marilor puteri europene interesate în stăvilirea expansiunii rusești spre Constantinopol și spre mările calde, pentru a nu răsturnat echilibrul european și ordinea convenită în Congresul de la Viena de la 1815.

Șansa majoră a României a fost războiul Crimeii, încheiat prin Congresul de la Paris din 1856. Aceasta a permis generației pașoptiste să preia democratic puterea și să înfăptuiască reformele necesare statului român modern.

¹⁰ *Ibidem*, p. 165.

Fără a intra în alte detalii istorice cunoscute, trebuie amintit și de rolul pozitiv, creator de drept pe care Rusia l-a avut în impunerea Regulamentelor Organice drept legi fundamentale în cele două principate dunărene, Moldova și Muntenia.

În materia dreptului civil, până la anul 1865 au funcționat concomitent Codul Calimach, și Legiuirea Caragea, completate cu prevederi în materie din Regulamentele Organice¹¹.

Odată cu Unirea Principatelor de la 1859 și alegerea unui reprezentant de seamă al pașoptiștilor moldoveni ca Domn au urmat, în ritm accelerat, anii în care s-au adoptat rapid reformele politice și administrative atât de așteptate și fără de care nu s-ar fi putut vorbi de modernizare.

Despre Codul civil adoptat în 1865 și rămas în vigoare până în anul 2009 cu modificări inerente s-a vorbit foarte mult, ca și despre receptarea dificilă a acestui transplant juridic de mare importanță, însă opera acelei generații de intelectuali nu ar fi fost întreață fără primul Cod penal, precum și fără codurile de procedură civilă și penală.

IV. În materie de moștenire, din antichitate și până în prezent, principiile de bază ale acestei instituții civile nu au evoluat fundamental.

De la început s-a plecat de la ideea păstrării intacte a moștenirii familiei ca un patrimoniu ce aparține doar ca un împrumut temporar membrilor succesivi ai acesteia, că aceștia au dreptul de posesie și uzufruct viager și datoria de a-l spori și preda intact urmașilor.

Conform concepției consacrate de dreptul roman, tatăl, *pater familias*, avea puteri depline asupra membrilor acesteia, soție, fii, fiice, nepoți până la decesul său sau până permitea emanciparea de sub tutela sa. Această concepție s-a schimbat treptat, odată cu mentalitățile diferite apărute de-a lungul trecerii generațiilor, familia devenind ceea ce este ea astăzi, uniunea liber consimțită sub regimul căsătoriei, formată din doi soți, bărbat și femeie împreună cu urmașii acestora, în cadrul său cei doi soți având un statut egal, conform art. 48 din Constituție, art. 258 noul Cod civil¹².

Pornind de la realitatea diferită a definiției familiei în dreptul roman și până la imaginea actuală, constatăm ample modificări de fond și formă care s-au reflectat direct asupra principiilor moștenirii legale și indirect asupra limitelor moștenirii testamentare.

În primul rând, constatăm că familia în sens larg nu mai este întregul trib având un strămoș comun în care ierarhia se formează după primul născut, ci se transformă în nucleul uniunii legale dintre cei doi soți.

Evoluția raporturilor dintre soți în ideea punerii acestora în deplină egalitate aduce definirea soțului supraviețuitor indiferent de condiția acestuia de bărbat sau

¹¹ *Ibidem*, p. 165.

¹² Teodor Bodoașcă, *Dreptul familiei. Curs universitar*, Ed. Universul Juridic, București, 2015, p. 8.

femeie. Aceasta a fost o imensă schimbare de mentalitate care a devenit acceptată de legiuitor doar în cea de a doua jumătate a secolului XX.

O altă transformare majoră este echivalarea poziției tuturor descendenților unui defunct față de moștenirea în sine, în sensul că toți au drepturi egale indiferent că sunt naturali, adoptați sau nelegitimi, dar recunoscuți și fără nicio discriminare.

Stabilirea raporturilor dintre clasele diferite de moștenitori, ascendenții, descendenții și colateralii, a variat de-a lungul timpului, precum și cotele particulare în raport cu soțul supraviețuitor. Aducem aici observația că referința respectivă s-a axat pe imaginea clasică a soțului bărbat defunct, soțul supraviețuitor fiind, de regulă, femeia, care a avut la început o contribuție proporțională zestrei sau dotei.

O constantă a evoluției moștenirii legale se află în menținerea rezervei succesoriale. La început, această rezervă a ocupat un spațiu mult mai larg, practic vorbim despre o parte intangibilă aproape de întregul moștenirii, care trebuia trecută strict doar urmașilor, liberalitățile fiind excluse sau limitate numai la unele bunuri mobile dobândite prin achiziție de către defunct.

Introducerea soțului supraviețuitor în cadrul celor care au beneficiat de rezerva succesorală prevăzută în concurs cu celelalte clase de moștenitori legali și cu cei testamentari, cu referire la soție, a fost impusă foarte târziu, fiind consacrată de un Decret-Lege din anul 1944, până atunci prevalând ideea că patrimoniul soțului defunct bărbat trebuia să revină colateralilor săi în concurs cu soția supraviețuitoare, până la gradul 12 inclusiv¹³.

În materia liberalităților, fie că vorbim de testament sau donație, constatăm o evoluție la fel de remarcabilă prin lărgirea sferei de aplicare, restrânsă la început, când nu era permisă înstrăinarea sub această formă a bunurilor imobiliare, și până la reglementarea din ziua de astăzi, când restricția vizează rezerva succesorală și se află permanent sub imperiul reducăunii între moștenitorii legali.

Cea mai importantă transformare rămâne aceea a egalității persoanelor, la început oameni s-au născut sub condiția de cetățean, peregrin sau sclav, de condiție și drepturi diferite. De deplina putere beneficia doar capul familiei, atunci când primea acest rol sau după emancipare, astfel că dependența de ierarhia strictă se exprima și în privința moștenirii, în momentul de față avem cetățeni cu drepturi egale, care în materie de moștenire se deosebesc doar prin raportul personal de rudenie cu defunctul sau prin calitatea de legatari testamentari.

Ne permitem în final și o previziune legată de viitoarele evoluții ale acestei instituții civile. Suntem într-o perioadă în care mentalitățile se schimbă rapid și elementele legate de tradiții sau precepte religioase devin tot mai desuete. Putem anticipa o reglementare a parteneriatelor civile în sensul recunoașterii uniunilor consensuale formate din parteneri de același sex sau parteneri de sex diferit, dar

¹³ Colectiv, *Istoria dreptului românesc*, Vol. II/2, Academiei RSR, 1987

care nu doresc sau nu pot trăi sub regimul legal al familiei. Rămâne familia doar modelul actual sau este acceptată schimbarea¹⁴? Nu va fi o revoluție și în domeniul moștenirii admiterea redefinirii conceptului de soț?

În această situație, care va fi reziliența legiuitorului civil? Cum va fi modificată succesiunea, prin recunoașterea acestor parteneriate? Sunt întrebări care, deocamdată, nu vor avea răspuns...

BIBLIOGRAFIE

1. COLECTIV, *Istoria dreptului românesc*, vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1980.
2. COLECTIV, *Istoria dreptului românesc*, vol. II/1, Ed. Academiei RSR, București, 1984.
3. COLECTIV, *Istoria dreptului românesc*, vol. II/2, Ed. Academiei RSR, București, 1987.
4. GUȚAN Manuel, *Istoria administrației publice românești*, Ed. Hamangiu, București, 2006.
5. GUȚAN Manuel, *Istoria dreptului românesc*, ed. a 2-a, Ed. Hamangiu, București, 2018.
6. GUȚAN Manuel, *Istoria dreptului românesc*, ed. a 3-a, Ed. Hamangiu, București, 2017.
7. GUȚAN Manuel, *Sisteme de drept comparate*, Ed. Hamangiu, București, 2014.
8. GUȚAN Manuel, *Transplant constituțional și constituționalism în România modernă 1802-1866*, Ed. Hamangiu, București, 2013.
9. MURZEA Cristinel, MATEFI Roxana. *Evoluția statului și dreptului românesc*, Ed. Hamangiu, București, 2015.

¹⁴ Teodor Bodoașcă, *Dreptul familiei. Curs universitar*, Ed. Universul Juridic, București, 2015, p. 23.